

Българските емигранти – повече ползи, отколкото загуби за България

Светла Костадинова

Миграцията като процес има важен социален, икономически и политически ефект във всяка страна. Затова всяко правителство обръща внимание на динамиката на тези процеси и често използва едно или друго развитие за да въвежда мерки, които да ги регулират. Често тези мерки ограничават свободата на избор на индивидите, налагат разходи, изискват създаването на голяма администрация и в крайна сметка облагодетелстват трети страни. Институт за пазарна икономика наскоро приключи с изследване на стимулите и ефектите от миграционните процеси в България. Проектът беше финансиран от Институт Отворено общество, София.

Преди да представим основните резултати от изследването е необходимо да посочим основните допускания, които правим като разглеждаме миграцията като процес. На първо място, решението за емигриране е напълно индивидуално решение. То се взема на ниво индивид или по-често в семейството. Второ, първоначалните разходи за емигриране често са значителни и това определя основните приемащи страни да са относително близко да страната ни географски (Гърция, Испания, Германия, Италия, Португалия). Трето, ако има ползи и/или загуби от този процес, то те първо са индивидуални и след това се “социализират”.

Друга особеност на изследването е липсата на пълна информация относно миграционните потоци. В страната няма изградена система за регистриране, наблюдение и отчитане на българските емигранти. Различни институции¹, натоварени с провеждане на правителствената политика по отношение на българите в чужбина често не координират дейността си и мерките, които прилагат имат откъслечен ефект. Съществуващите регистри в страната (Гранична полиция, регистър на населението, преброяванията, наблюденията на работната сила, служби за регистрация на чужденците, статистика за гражданството и др.) също не поддържат единна база данни. Повечето изследователи на емиграцията разчитат на официалната статистика, която определя броя на българските емигранти като разлика между ражданията и умираанията, и броя на регистрираните чужденци в страната.

Индиректни индикатори за тенденцията на българите да емигрират може да бъде статистиката за българите, пътуващи в чужбина и броят на хората, изпратени по междуправителствени спогодби за работи в чужбина. Част от двата потока остава в приемащата страна за да работи.

Профил на българските емигранти

Подробните полеви изследвания на д-р Евгения Маркова от Университета в Съсекс в Испания и Гърция (където е най-големият поток) описват следните особености на емигрантите.

- Почти 60 % са жени; в трудоспособна възраст (30-45 години) – разпределението по пол зависи от страната и работата, която лесно се намира. В Гърция преобладават жените, които работят като детегледачки, домашни помощнички, в туризма. В Испания половете са почти изравнени като част от жените там са пристигнали след съпруга си и не работят, а се грижат за домакинството;
- Голяма част от тях имат семейство, но са сами в приемащата страна (поне в първата година на емиграция). Част от мъжете в Испания и Италия са сами

¹ Агенция за българите в чужбина, Министерство на труда и социалната политика, Агенцията по заетостта, Гранична полиция, Министерство на външните работи и др.

защото не възнамеряват да остават за по-дълго, а само докато спестят определена сума. Останалите са със семейството си - отдалечеността и дългосрочността на емиграцията в Испания е основната причина за събиране на семействата. За жените в Гърция се забелязва тенденция да са или неомъжени, или са вдовици или разведени. Наличието на брак или съжителство се разглежда като фактор, който пречи на миграцията, докато отсъствието на семейство се разглежда като фактор, съдействащ за това.

- Средният престой е около 3 - 4 години – различни фактори влияят на решението за продължителност на пребиваването. Измежду тях най-важните са: наличие на работа в приемащата страна, икономическата ситуация в България, улесняването на престоя им (политики към имиграцията и опити за улесняване на имигрантския статут поради недостиг на работна ръка), семейни и здравословни причини.
- Емигрантите изпращат до 40% от спечеленото обратно в България – както вече споменахме решението за напускане на страната е семейно решение и се прави в подкрепа на семейния бюджет. Затова не е чудно, че емигрантите изпращат пари в България. За ефекта от тях ще стане дума по-късно.
- Основната причина за напускане на страната е недостигът на средства за издръжка на семейството от заплата² – повечето емигранти не са били безработни при вземане на решение за емигриране. Това в известна степен подпомага осъществяване на намеренията им защото са имали средствата за пътуване и престой до намиране на работа в приемащата страна.
- Преобладават хората със средно образование – противно на разпространеното мнение в обществото, повечето емигранти са със средно образование. Сред причините за това са мощните емигрантски мрежи, които предоставят информация и подкрепа и затова не е необходимо значително допълнително знание (с което разполагат например висшистите). Друга причина е фактът, че повечето емигранти първоначално работят в неформалната икономика на приемащата страна.
- По-голямата част от настоящите емигранти са заети в сферата на услугите – селско стопанство, търговия, хотели, строителство и обслужване. Всички тези сектори имат дълга традиция на неформалност в Южна Европа, правейки ги основните места за нелегален емигрантски труд. Също така, преобладаването на малки фирми, сезони с висока икономическа активност са типични за всички основни приемащи страни.
- Малка част от българите са самонаети, като техният дял в Гърция е най-голям и в последните години макар и бавно нараства. Предпоставка за такава заетост е статута на нелегалност, който е по-съвместим при самонаетите, както и изискването за по-голяма гъвкавост. Проучването за Испания показва малко по-голям дял самонаети българи, което може да се обясни с липсата на конкуренция поради етническият характер на бизнесите в които работят, които не са задължително български. Увеличеният престой в Испания е отново причина за преобладаването на “по-стари” български емигранти, които са самонаети.

² В изследванията на българската емиграция в Гърция и Испания на проф. Евгения Маркова тази причина е била посочена като първа от респондентите (35%); на второ място е отговорът “Липса на перспектива в България” (22%) и чак на трето място “Бях безработен” (12%).

Без съмнение почти всички емигранти са били принудени да напуснат страната поради влошената икономическа обстановка в страната в началото на 90-те години. Затова ще отделим един параграф на ситуацията през последните 7 - 8 години.

Макроикономически фактори

В последните 4 години страната регистрира положителен икономически растеж. Инфлацията е на ниско ниво, има голям приток на чуждестранни капитали, които създават допълнително работни места, безработицата е значително редуцирана, има бюджетен излишък няколко поредни години, личният и корпоративен данък са намалени и са едни от най-ниските в Европа.

Основни макроикономически индикатори

Индикатори (средно)	1998-2004	2002-2004
Инфлация (%)	7.5	4.8
Растеж на БВП (%)	4.4	5.0
Растеж на инвестициите (%)	18.2	11.4
Бюджетен дефицит/излишък (% от БВП)	0.2	0.4
ПЧИ (\$, млн.)	1 253.4	1 867.7
ПЧИ (% от БВП)	7.4	9.1

Източник: ИПИ

От данните се вижда, че макросредата се подобрява и това е причина за отслабване на стимулите на потенциалните емигранти да напуснат страната. Тук трябва да поясним, че има разлика от намерението да се емигрира и фактическото случване.

Важни икономически стимули за емигриране

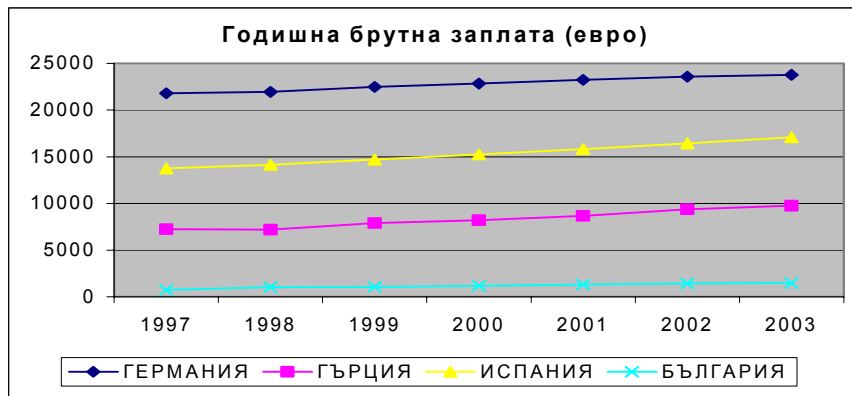
При опита ни да оценим причините и стимулите на българите да напускат страната ние се съсредоточаваме върху икономическите причини. Тук ще посочим по-важните.

1) Размер на brutната работна заплата³

Разликата в заплащането на труда е основната причина за емигриране. По принцип намалението на разликата между заплатите в приемащата и изпращащата страна се приема като мотив на емигрантите да се завърнат или поне да променят намерението се да останат завинаги. Сравненията между България и основните приемащи страни са показателни. Заплатите в Германия през 1997 година са били 31 пъти по-високи в сравнение с България. Тази разлика се е намалила до 16 пъти през 2003 година. В сравнение с Гърция разликата във възнагражденията се свива от девет до седем пъти между 1997 и 2003 година.

Въпреки това, различието в заплащането на труда в България и страните от ЕС все още е значително и ще бъде основната причина за емигриране. При завръщане в България популателната способност на спестените средства е по-голяма, има увеличено търсене на предимно на потребителски стоки (най-често емигрантските пари се използват за потребление) от където нарастват цените

³ Брутните надници и заплати, като компенсация на работниците, включват пари в брой и други, но не включват социалните вноски на работника.

Източник: Евростат

2) Развитие на производителността

По принцип разликите във възнаграждението на един работник зависят от неговата производителност. Както се вижда по-долу в таблицата, България в последните години регистрира нарастване на този показател, но все още е далеч от нивата за останалите страни. Въпреки това, страната регистрира висок ръст на чуждестранните инвестиции, голяма част от приватизацията беше извършена и дерегулирането на някои сектори е причина да вярваме, че дори с известни периоди на забавяне България ще регистрира постоянен темп на нарастване на производителността.

Производителност (ЕС 15=100)

	2000	2001	2002	2003
България	29.9	31.1	31.2	30.6
Германия	96	95.2	94.9	95.5
Гърция	81.9	84.8	89.4	91.4
Испания	93.9	94.2	95.7	96.0

Източник: Евростат

3) Размер на неформалната икономика в приемащите страни

Възможността за неформално наемане на чужденци в приемащата страна е силен стимул за избор на дадена страна. Както се вижда от таблицата във всичките страни – основни дестинации за българските емигранти има неформалната икономика, която заема немалък дял от икономиката. Това не е така единствено за Германия, но от нашите наблюдения емигрантите там работят изключително на трудов договор, и са намерили работа предимно чрез двустранни спогодби или участвайки в лотарията за компютърни специалисти. В останалите страни възможността да се работи нелегално не е за пренебрегване и е първата възможност на повечето български емигранти.

	Размер на неформалната икономика (% от БВП, 2003)
Италия	27%
Испания	22,6%
Гърция	28,6%
Германия	16,3%
България	36,9%

Източник: Doing Business Database, World bank

4) Размер на данъчно облагане и достъп до социални плащания

Сравненията, представени по-долу не ни дават основание да твърдим, че разликата в данъчните ставки и общата данъчна тежест са решаващ фактор при изборът да се

емигрира. Не трябва да се забравя обаче наличието в повечето страни на необлагаем минимум, в който най-често попадат българските емигранти. От друга страна, дори и социалните осигуровки да са сравними в определени случаи с България, то услугите и сигурността, които се предоставят от държавата в замяна са неизмеримо по-големи.

	Социални осигуровки	Данък върху доходите	ДДС
Италия	39% - 46%	23% - 45%	20% (10%, 4%)
Испания	28,3%	15% - 45%	16% (7%)
Гърция	43,9%	5% - 40%	18% (8%, 4%)
Германия	41,2%	16% - 45%	16% (7%)
България	42.7%	10% - 24%	20%

Източник: Евростат

5) Икономическа свобода в приемащите страни

Този показател е по-общ в сравнение с по-горните, но съставките, които го формират отразяват общото състояние на една икономика. Основните фактори, които се отчитат при съставяне на Индекса на икономическа свобода на Херитидж⁴ са търговска политика, фискална тежест, намеса на правителството, парична политика, чуждестранни инвестиции, банки, заплати и цени, неформална икономика, регулации и др.

	2000	2004
Италия	2,21	2,28
Испания	2,51	2,34
Гърция	2,69	2,80
Германия	2,24	2,00
България	3,35	2,74

Източник: Фондация Херитидж

Забележка: Резултат от 1 – 1.99 (страна със свободна икономика); 2-2.99 (преобладаващо свободна); 3-3.99 (преобладаващо несвободна)

Основният извод, който се налага от горния преглед на важни икономически стимули е следния. Съвсем разбираемо е, че много българи са избрали да работят и живеят в чужбина. В последните 4 години някои от разликите намаляват и може да се очаква преразглеждане на емигрантския статут и дори завръщане в страната. Също така е много вероятно хората, които са имали намерение да емигрират да не го осъществят. Въпреки това трябва да имаме предвид, че поради трудностите, които са срещнали при установяването си в приемащата страна, жертвите и вложените средства, емигрантите реагират по-бавно на променената ситуация в изпращащата страна. С други думи, подобряването на общата ситуация в България са причина за очаквания за устойчиво развитие от страна на емигрантите, но те ще предприемат действия за завръщане след по-продължителен период на положително развитие в България.

Важно значение за емигрантските потоци имат и програмите за легализиране на нелегалните емигранти, които се провеждат вече няколко пъти в Испания и Гърция. При наличието на подобни кампании в миналото, шансът да се проведат такива отново е силен стимул за емигриране. Като резултат от тях се наблюдават няколко ефекта. Първо, потенциални емигранти са “принудени от обстоятелствата” да напуснат България по-скоро, отколкото са планирали. На второ място, като положителен ефект може да се посочи факта, че след легализирането на престоя си, повечето имигранти получават по-високо заплащане в сравнение с преди това, и това заплащане в по-голяма

⁴ Институт за пазарна икономика е представител на Индекса и участва при формиране на оценката за България.

степен отговаря на квалификацията им. Разходите за укриване от властите изчезват и в този случай повечето емигранти остават в страната за по-продължителен период.

Някои ефекти от българската емиграция

1) Пари, изпращани от емигрантите, обратно в страната

Много е трудно да се каже колко пари годишно се превеждат от емигрантите в страната. В най-общия случай данните за плащанията са непълни, неточни и следователно не надеждни. Няколко фактора отговарят за това - цифрите за плащанията на МВФ и ЕБВР са значително по-ниски от тези, предложени от националните централни банки в различните страни; те включват само плащания направени през официалните канали; много малко от изпращащите работна сила страни имат точна информация относно броя на международните мигранти, генерирани от тях.

Според изчисления на ИПИ това е вторият по големина финансов поток след преките чуждестранни инвестиции. Факт е, че тези плащания осигуряват значителен източник на чуждестранна валута, увеличавайки националния доход, финансират вноса и допринасят към платежния баланс. Много важен икономически ефект имат тези преводи за семействата, които получават тези средства. В повечето случаи става въпрос за хора в по-слабо развитите региони, чиито доходи са ниски. С други думи – това е един вид мощно социално подпомагане за определени населени места. Според наблюденията ни те използват парите, които получават, за потребление и издръжка; част от тях се спестяват, което в определен момент им позволява да получат по-лесен достъп до кредит. По този начин се създава възможност за развитие на семеен малък бизнес, който създава заетост.

Размерът на изпращаните пари зависи от много фактори. Различни изследвания посочват най-значимите – продължителност на действителния и очакван престой, семейно положение, образователно ниво, дали емигранта се придружава в приемащата страна от членове на семейството, ниво на възнаграждение и др.

Преводите на средства от емигранти обаче може да има и негативни ефекти. Те в определени случаи могат да възпрепятстват по-бързото възстановяване на икономиката. Често тези средства създават зависимост на получателите, намаляват стимулите им за намиране на работа и получаване на квалификация, която да им помогне за това. Както казахме голяма част от тези преводи все още се използват за потребление, което означава нарастване на търсенето на вносни стоки, от където имаме нарастване на потребителските цени и от тук – нарастване на инфлацията.

Размер на преводите от чужбина и техният дял от основните икономически показатели

	Преводи (млн. евро)	Като процент от:				Румъния	
		Износ	Внос	БВП	ПЧИ	БВП	ПЧИ
1998	170.2	3.18	3.20	1.48	35.61	1.94%	39.62%
1999	233.3	4.30	3.81	1.92	30.75	2.03%	67.88%
2000	305.9	4.01	3.66	2.24	27.82	2.65%	90.96%
2001	472.5	5.83	5.01	3.11	52.94	2.90%	92.66%
2002	531.7	6.22	5.45	3.22	55.90	3.28%	113.02%
2003	613	6.48	5.50	3.48	49.64	3.38%	93.06%

Източник: БНБ, НСИ, изчисления на ИПИ

2) Трансфер на опит и знания при завръщането си

Много често се говори за изтичане на мозъци от страната и за това колко много средства се инвестират от държавата и всички данъкоплатци за образование и здравеопазване. Всъщност можем да твърдим, че по-голямата част от завърналите се българи са придобили ценен опит, който след това прилагат в страната. Тук не става въпрос единствено за висшистите, но и за хората с по-ниско образование, които иначе не биха имали възможност в момента в България да придобият подобен опит.

3) Намаляване на безработицата в определени региони в краткосрочен план

Често емиграцията се разглежда като начин за справяне с безработицата, особено от развиващите се страни. Това може да е в сила за определени райони, където тя е особено голяма, не се наблюдават инвестиции от страна на бизнеса и затова няма голяма икономическа активност. Въпреки това, *емиграцията не може да е решение на този проблем ако не е съпроводена с реформи от страна на правителството* за подобряване на общата икономическа среда. Често след масова емиграция от район с висока безработица стимулите за понататъшни реформи намаляват и всъщност ситуацията се влошава. Затова подобен ефект е по-скоро малък по размер и краткосрочен по действие.

Опит за прогноза за бъдещото развитие на миграционните потоци с оглед присъединяването към ЕС

Въз основа на всичко казано по-горе можем да предположим, че ако се запази положителната посока на развитие на икономиката може да се очаква от една страна преразглеждане от страна на настоящите емигранти относно завръщане в България, а от друга намаляване на желаещите да емигрират.

Друг извод, е че ползите за България ще са повече от загубите на макро ниво.

Трябва също да се очакват входящи потоци от имигранти от близки страни (Русия, Близкия изток, Балканите), които ще бъдат привлечени от членството на страната ни в ЕС.

Важно е да се запомни, че миграционните потоци трудно могат да бъдат управлявани. Всякакви усилия на държавата под формата на действията на агенции и ограничения в определени закони не могат да бъдат ефективно средство. Единственият начин хората да останат в страната е създаването на стабилна и предвидима бизнес среда, гарантиране на правата на собственост, ефективно действие на съдебната система, намаляване на социално-осигурителната тежест, реформи в здравеопазването и образованието и т.н. Само тогава, хората, които вземат решение на ниво лични ползи и разходи ще предпочетат да останат в страната.